

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМАНА

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-15.09>

ІРИНА ШОПІНА

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна

iryshopina@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3334-7548

Анотація. Стаття присвячена аналізу правового статусу Військового омбудсмана, визначеному Законом України від 17 вересня 2025 року № 4603-ІХ. Акцентовано увагу на тому, що повномасштабна російська збройна агресія спричинила суттєві зміни у секторі безпеки й оборони, зокрема зростання чисельності військовослужбовців, ускладнення ротації, підвищення фізичного та психологічного навантаження на особовий склад, а також посилення інформаційно-психологічного тиску. Сукупність цих факторів вплинула на дотримання прав військовослужбовців і призвела до збільшення кількості звернень щодо порушення прав і свобод.

У статті узагальнено наукові напрацювання, присвячені інституту військового омбудсмана, та підкреслюється, що більшість досліджень охоплювали період до ухвалення Закону України «Про Військового омбудсмана». Обґрунтовано, що аналіз його положень виявив прогалини та суперечності, які перешкоджають ефективному функціонуванню досліджуваного інституту. Зокрема, закон містить розмиті формулювання щодо взаємодії Військового омбудсмана з іншими суб'єктами захисту прав військовослужбовців, не визначає критеріїв і процедур призначення та звільнення цієї посадової особи, не встановлює вимог щодо юридичної освіти або досвіду правозахисної діяльності.

Особливою проблемою є відсутність чітко визначених заходів юридичної відповідальності за невиконання законних вимог омбудсмана, що нівелює його повноваження та перешкоджає реальному поновленню порушених прав військовослужбовців.

Зроблено висновок, що стан захисту прав військовослужбовців у воюючій державі напряму впливає на морально-психологічний клімат військових підрозділів, виконання планів мобілізації та настрої в українському суспільстві. Тому наділення Військового омбудсмана необхідними для виконання його обов'язків повноваженнями, а також встановлення кореспондуючих цим повноваженням обов'язків та відповідальності інших осіб, є запорукою реального позитивного впливу на захист прав особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань. Існуючі у правовому статусі Військового омбудсмана прогалини та суперечності мають бути усунені, тоді діяльність цієї посадової особи зможе реально вплинути на стан дотримання прав військовослужбовців та збільшити ефективність процесів військового управління.

Ключові слова: Військовий омбудсман, військовослужбовці, захист прав військовослужбовців, Збройні сили України, порушення прав військовослужбовців, військове управління, правовий статус.

LEGAL STATUS OF THE MILITARY OMBUDSMAN

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-15.09>

IRYNA SHOPINA

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Professor at the Department of Administrative Law Disciplines

Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

iryshopina@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3334-7548

Abstract. The article is devoted to analyzing the legal status of the Military Ombudsman as defined by the Law of Ukraine of 17 September 2025 No. 4603-IX. The focus is placed on the fact that the full-scale Russian armed aggression has caused significant changes in the security and defense sector, in particular

the increase in the number of service members, the complication of rotation processes, the rise in physical and psychological pressure on personnel, as well as the intensification of information and psychological influence. The combination of these factors has affected the observance of the rights of service members and led to an increase in the number of complaints regarding violations of rights and freedoms.

The article summarizes scholarly contributions dedicated to the institution of the military ombudsman and emphasizes that most studies covered the period prior to the adoption of the Law of Ukraine "On the Military Ombudsman." It is substantiated that an analysis of the law's provisions reveals gaps and inconsistencies that impede the effective functioning of the institution under examination. In particular, the law contains vague formulations regarding the interaction of the Military Ombudsman with other entities responsible for protecting the rights of service members, does not define criteria and procedures for the appointment or dismissal of this official, and does not establish requirements for legal education or experience in human rights protection.

A particular problem is the absence of clearly defined measures of legal liability for failure to comply with the lawful requests of the ombudsman, which undermines the effectiveness of his powers and impedes the real restoration of violated rights of service members.

It is concluded that the state of protection of service members' rights in a warring country directly affects the moral and psychological climate within military units, the implementation of mobilization plans, and public attitudes in Ukrainian society. Therefore, granting the Military Ombudsman the powers necessary to perform his duties, as well as establishing corresponding obligations and responsibilities for other actors, is essential for ensuring a real positive impact on the protection of the rights of the personnel of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. The existing gaps and inconsistencies in the legal status of the Military Ombudsman must be eliminated so that the activities of this official can truly influence the observance of service members' rights and improve the effectiveness of military governance processes.

Key words: Military Ombudsman, service members, protection of service members' rights, Armed Forces of Ukraine, violations of service members' rights, military governance, legal status.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська збройна агресія суттєво змінила відносини у секторі безпеки і оборони України. Значно збільшилася чисельність військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, зросла кількість військових частин. Мобілізація за призовом сприяла залученню до лав сил оборони цивільних осіб з незначним або відсутнім досвідом військової служби. Водночас, активність військових формувань держави-агресора обумовлює складність процесів ротації, що підвищує фізичне та психологічне навантаження на військовослужбовців на лінії бойового зіткнення. Постійні інформаційно-психологічні операції противника, пов'язані з намаганнями знизити довіру до органів державної влади, у тому числі у сфері мобілізації, створюють додаткове напруження, наслідки якого позначаються на життєдіяльності як військових, так і цивільних.

У сукупності ці фактори вплинули на суб'єктивні та об'єктивні аспекти додержання прав військовослужбовців. З одного боку, вчорашня цивільна особа, яка не мала досвіду знаходження у військових колективах, іноді сприймає вимоги військової дисципліни як порушення її особистих прав і свобод. З іншого боку, дефіцит належним чином підготовлених у системі вищої військової освіти офіцерів, які мають достатній досвід, уміння та навички щодо оптимального управління військовими колективами, не сприяв підвищенню якості військового управління. Іноді призводить до помилок та порушень правових приписів. Окремий блок проблем пов'язаний із якістю прийняття рішень у системі військового управління та недоліками інформування в ній, що стане предметом аналізу після закінчення бойових дій. У сукупності ці фактори сприяли збільшенню скарг військовослужбовців на порушення їх прав і свобод.

Прийняття Закону України «Про військового омбудсмена» мало б сприяти оптимізації такої ситуації та зменшенню кількості обґрунтованих звернень військовослужбовців. Однак аналіз вказаного закону свідчить, що притаманні йому прогалини, недоліки та суперечності не дозволяють сприймати інститут військового омбудсмена як реальний запобіжник правопорушень у сфері військової служби. Вказане обумовлює актуальність теми цієї статті.

Питання, пов'язані із правовим статусом омбудсмена, розглядав у своїх дослідженнях О. Коваль, який обґрунтував, що, зважаючи на широкомасштабну збройну агресію РФ проти України, збільшення чисельності Збройних Сил України та інших складових Сил оборони, доцільно виокремити інститут омбудсмена з військових питань зі складу інституту Уповноваженого з прав людини в окрему самостійну структуру. При цьому потрібно враховувати досвід провідних країн світу в цій сфері та реалії сьогодення [1]. В. Тарасюк обґрунтував, що потреба в цивільному контролі над оборонним та правоохоронним секторами насамперед продиктована інтересами національної безпеки. Одним із запобіжників можливого правоохоронного чи військового свавілля є інститут військового омбудсмена,

який покликаний діяти виключно на користь закону, прав і свобод військовослужбовців та цивільного населення на території спеціальних чи військових операцій. Актуальність запровадження Інституту військового омбудсмана, на думку автора, додатково посилюється сучасними тенденціями та умовами цивілізаційного розвитку, процесами глобалізації тотальної інформаційної прозорості [2]. Заслугує також на увагу здійснений фахівцями Женевського центру демократичного контролю над збройними силами Л. Садикович, М. МакФадьеном, Р. Туртіо та іншими науковцями аналіз досвіду Канади, Великої Британії, Грузії, України та інших держав у сфері захисту прав військовослужбовців [3]. Водночас слід сказати, що вказані та деякі інші праці охоплюють період до прийняття Закону України «Про військового омбудсмана», тому новели законодавства потребують окремих наукових розвідок.

Мета статті – визначити особливості правового статусу військового омбудсмана відповідно до Закону України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX «Про військового омбудсмана».

Забезпечення державою гарантій прав і свобод людини та громадянина виступає одним із показників демократичної правової держави. Слід сказати, що з початку повномасштабного російського вторгнення кількість звернень від військовослужбовців щодо порушення їх прав і свобод збільшилася. Центральне управління захисту прав військовослужбовців Міністерства оборони України станом на 13 червня 2025 року розглянуло за півтора роки понад 5000 звернень та запитів від військовослужбовців та членів їхніх сімей. У 2024 році таких звернень надійшло 2340, а за менш ніж за півроку 2025 року – 2 734. Це свідчить про зростання довіри та реальну потребу військових у професійній правничій допомозі. У результаті вжитих заходів за цей час поновлено права 2 038 військовослужбовців та членів їхніх сімей. З яких 1037 – у 2025 році [4]. Про активність подання військовослужбовцями звернень у досліджуваній сфері свідчать і звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. В них, зокрема, зазначається, що протягом 2024 року в інтересах військовозобов'язаних, військовослужбовців, правоохоронців та членів їхніх родин до Уповноваженого надійшло понад 6,8 тис. звернень; від ветеранів та членів їхніх родин – понад 1,2 тис. Військовозобов'язані та члени їхніх родин зверталися з питань додержання прав під час призову на військову службу при мобілізації (понад 3,3 тис. звернень) та альтернативної служби (понад 700 звернень); у зверненнях військовослужбовців порушувалися питання охорони здоров'я та медичної допомоги, порядку проходження та звільнення з військової служби, грошових виплат, матеріального та соціального забезпечення тощо [5].

Сучасний етап відсічі російській збройній агресії вимагає кардинального посилення рівня виконання комплектування особовим складом Збройних Сил України та інших військових формувань. З огляду на це, стабільна та справедлива система правового захисту військовослужбовців набуває особливої актуальності та стратегічного значення для забезпечення національної безпеки держави. В умовах довготривалого збройного конфлікту та наявності низки обмежень, обумовлених дією правового режиму воєнного стану, питання всебічної підтримки осіб, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, виходить на перший план, детермінуючи ефективність функціонування всього сектору безпеки і оборони [6]. Забезпечення належного правового захисту військовослужбовців є не лише обов'язком держави, але й фундаментальною передумовою підтримання високого рівня обороноздатності та соціальної стабільності у військовому середовищі.

17 вересня 2025 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 4603-IX «Про Військового омбудсмана». Метою прийняття цього закону було визначено створення додаткового ефективного механізму захисту прав військовослужбовців, який доповнить існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відмінюючи їх і не створюючи підстав для перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод [7]. Заявлена мета уявляється дещо суперечливою, адже механізм захисту прав і свобод, навіть додатковий, не може існувати у вакуумі – в цій сфері тісно переплітаються компетенції різноманітних суб'єктів – представників правоохоронних та правозахисних органів, суду, певні обов'язки покладено на командирів військових частин, функціонує Центральне управління захисту прав військовослужбовців Міністерства оборони України. Введення ще одного суб'єкта, на якого покладено захист прав військовослужбовців, може бути успішним, якщо його компетенція буде узгоджена з компетенцією інших суб'єктів, а також визначені особливості та межі взаємодії між ними. Аналіз положень вказаного Закону свідчить про надзвичайно розмиті рамки такої взаємодії – в ньому вживаються терміни на кшталт: «взаємодіяти для виконання своїх повноважень», «взаємодіє відповідно до законодавства»,

«Військовий омбудсман здійснює свою діяльність у тісній співпраці з громадськими об'єднаннями, національними та міжнародними правозахисними організаціями та інституціями, експертами у сфері захисту прав осіб, на яких поширюється дія цього Закону» [8]. Які повноваження у якій саме взаємодії реалізуються, відповідно до якого законодавства, хто такі експерти в сфері захисту – у Законі України «Про Військового омбудсмана» не пояснюється. Показово, що в цьому правовому акті жодного разу не згадується взаємодія з адвокатами, які, власне, і здійснюють захист як основний вид адвокатської діяльності, у тому числі захист військовослужбовців.

Загальновідомо, що для існування ефективного правового механізму реалізації правових норм у будь-якій сфері суспільних відносин для порушників правових приписів має існувати система юридичної відповідальності. Аналіз норм Закону України «Про Військового омбудсмана» свідчить, що відповідальність за невиконання законних вимог цієї посадової особи декларується, але не утворює правових наслідків.

Так, ч. 6 ст. 18 цього правового акту визначає: «Невиконання законних вимог Військового омбудсмана, ненадання або надання завідомо недостовірної інформації та/або документів, надання інформації та/або документів не в повному обсязі (за наявності відповідної інформації та/або документів і відсутності законних підстав для їх ненадання), а також порушення встановлених частиною четвертою цієї статті строків розгляду запиту Військового омбудсмана забороняються і тягнуть за собою встановлену законом відповідальність» [8]. Яким законом встановлено таку відповідальність – не визначено.

Відсутність чітко визначених заходів юридичної відповідальності знецінює положення ч. 3 ст. 17 вказаного Закону, якими визначено обов'язки командирів (начальників) та органів військового управління (орган управління), яким надіслано висновок Військового омбудсмана [8]. З одного боку, відповідно до норм цієї статті, відповідний командир (начальник), орган військового управління, посадова особа органу державної влади, яким надіслано висновок, зобов'язані розглянути його висновок протягом десяти робочих днів з дня його отримання та письмово повідомити Військового омбудсмана про вжиті заходи, а у разі якщо висновок містить перелік рекомендованих заходів для поновлення порушених прав особи – інформувати Військового омбудсмана [8]. З іншого боку, спеціальна норма про відповідальність вказаних осіб у разі, якщо вони цього не зроблять, у законодавстві відсутня.

Для порівняння: Кодекс України про адміністративні правопорушення містить статтю 188-40 «Невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», відповідно до якої невиконання законних вимог Уповноваженого або його представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9]. Можливість скористатися правовими механізмами, передбаченими законодавством про звернення громадян також відсутня, про що свідчить зміст ч.2 ст.12 Закону України «Про військового омбудсмана» [8].

Крім того, потребує удосконалення процедура призначення та звільнення Військового омбудсмана, а також вимоги до осіб, що можуть займати цю посаду. Ні наявність юридичної освіти, ні досвід правозахисної діяльності не беруться у чинному Законі до уваги. Вимоги, що висуваються до осіб, які можуть зайняти цю посаду, є надзвичайно широкими, ми вважаємо, що їм відповідають сотні тисяч громадян нашої держави. Це утворює небезпеку призначення на посаду Військового омбудсмана особи, яка за своїм професійним досвідом, освітою та особистими якостями не здатна ефективно займатися правозахисною діяльністю. Процедура призначення також максимально спрощена – Військовий омбудсман призначається на посаду Указом Президента України строком на п'ять років. Особливості подання кандидатами на посаду своїх документів, процедура їх розгляду, критерії вибору певної кандидатури у Законі відсутні, що робить порядок призначення Військового омбудсмана максимально непрозорим. Теж саме стосується процедури звільнення цієї посадової особи – перша ж з 13 підстав такого звільнення носить оцінний характер і стосується прийняття Президентом України відповідного рішення у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням його (омбудсмана) повноважень [8]. Вимоги щодо доказів такого невиконання або неналежного виконання у Законі відсутні, рішення приймається Президентом України одноосібно, потреба в їх обґрунтуванні також не регламентована.

Вказане свідчить про слабкість гарантій правового статусу Військового омбудсмана. Для порівняння: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який має досвід правозахисної діяльності. Порядок

висування кандидатури на посаду Уповноваженого передбачає попередній розгляд на комітеті Верховної Ради України і підготовку ним висновків щодо кожної кандидатури на посаду Уповноваженого, відповідності її встановленим вимогам та про відсутність причин, які б перешкождали зайняттю нею цієї посади, регламентована також процедура голосування Верховною Радою України. Прийняття Верховною Радою України рішення про звільнення з посади Уповноваженого до закінчення строку, на який його було обрано, здійснюється колегіально, що слугує запорукою демократичності та прозорості цієї процедури [10]. На жаль, відповідно до чинного Закону, звільнення Військового омбудсмана може відбутися миттєво, закрито і безперешкодно.

Окремої уваги заслуговує місце Військового омбудсмана у системі державних органів та в структурі сектора безпеки і оборони. Аналізований Закон у ст.1 визначає, що омбудсман є посадовою особою, через яку Президент України відповідно до статті 106 Конституції України та статей 4 і 5 Закону України «Про національну безпеку України» здійснює демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони з питань забезпечення дотримання органами військового управління (органами управління), командирами (начальниками) прав військовослужбовців у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби (і далі за текстом) [8]. Нам не вдалося знайти у ст.106 Основного Закону положень, які свідчили б про його повноваження у сфері контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Згідно ст.5 Закону України «Про національну безпеку України» Президент України здійснює контроль за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [11]. Чи є Військовий омбудсман створюваним Президентом України консультативним, дорадчим чи іншим допоміжним органом? Ні, аналізований Закон визначає Військового омбудсмана як посадову особу, не вказуючи про її належність до консультативного, дорадчого чи іншого допоміжного органу. Заслуговує на увагу позиція Головного юридичного управління Верховної Ради України, яке розглянуло проєкт вказаного Закону, і визначило, що «зважаючи на закріплене Конституцією України коло суб'єктів державного контролю та обсяг їхніх повноважень, запропонований у проєкті спосіб організації та здійснення відповідного контролю, на наш погляд, не ґрунтується на конституційних приписах, що стосуються парламентського та президентського контролю. Так, обсяг повноважень Президента України визначений частиною першою статті 106 Конституції України, а відповідно до частини другої статті 106 Конституції України «Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам». Крім того, згідно з частиною другою статті 107 Конституції України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони Рада національної безпеки і оборони України» [12]. Отже, наділення Військового омбудсмана функціями в сфері демократичного цивільного контролю уявляється дещо суперечливим.

Стан захисту прав військовослужбовців у воюючій державі напряму впливає на морально-психологічний клімат військових підрозділів, виконання планів мобілізації та настрої в українському суспільстві. Тому наділення Військового омбудсмана необхідними для виконання його обов'язків повноваженнями, а також встановлення кореспондуючих цим повноваженням обов'язків та відповідальності інших осіб є запорукою реального позитивного впливу на захист прав особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань. Існуючі у правовому статусі Військового омбудсмана прогалини та суперечності мають бути усунені, тоді діяльність цієї посадової особи зможе реально вплинути на стан дотримання прав військовослужбовців та збільшити ефективність процесів військового управління.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Коваль О. П. Інститут військового омбудсмана: необхідність створення та можливі інституціональні моделі. *Стратегічна панорама*. 2023. №2. С.21–26. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2023.02>
2. Tarasuk V. The military ombudsman institute as an integral part of the national security system. *Pravova derzhava*. 2020. Issue 31. P. 477–484. DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-477-484
3. Sadiković L., McFadyen M., Turtio R., et al. *Ombuds Institutions for the Armed Forces: Selected Case Studies*. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2017. 193 p.
4. Центральне управління захисту прав військовослужбовців за рік розглянуло понад 5 000 звернень. URL: <https://mod.gov.ua/news/centralne-upravlinnya-zahistu-prav-vijskovosluzhbovciv-za-rik-rozglyanulo-ponad-5-000-zvernen>

5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/prava-liudyny-v-systemi-orhaniv-sektoru-bezpeky-i-oborony>

6. Шопіна І. М. Система соціального-правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад. *Академічні візії*. 2025. №43. DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.15576476>

7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Військового омбудсmana». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=13266&conv=9>

8. Про Військового омбудсmana: Закон України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text>

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

12. Зауваження до проекту Закону України про Військового омбудсmana (реєстраційний № 13266). URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/77e14568-14c6-4c30-98ec-1101ee107996>.

REFERENCES

1. Koval, O. P. (2023). Instytut viiskovoho ombudsmena: neobkhdnist stvorennia ta mozhlyvi instytutsionalni modeli. *Stratehichna panorama*, 2, 21–26. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2023.02>.

2. Tarasuk, V. (2020). The military ombudsman institute as an integral part of the national security system. *Pravova derzhava*, 31, 477–484. <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2020-31-477-484>

3. Sadiković, L., McFadyen, M., Turtio, R., et al. (2017). *Ombuds Institutions for the Armed Forces: Selected Case Studies*. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces. 193 p.

4. Tsentralne upravlinnia zakhystu prav viiskovosluzhbovtziv za rik rozghliano ponad 5 000 zvernien. Retrieved from: <https://mod.gov.ua/news/czentralne-upravlinnya-zahistu-prav-vijskovosluzhbovcziv-za-rik-rozglyanulo-ponad-5-000-zvernien>

5. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny Dmytra Lubintsia pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2024 rotsi. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/prava-liudyny-v-systemi-orhaniv-sektoru-bezpeky-i-oborony>.

6. Shopina, I. M. (2025). Systema sotsialnoho-pravovoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv ta chleniv dobrovolchykh formuvan terytorialnykh hromad. *Akademichni vizii*, 43. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15576476>.

7. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro Viiskovoho ombudsmena». Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=13266&conv=9>.

8. On the Military Ombudsman: Law of Ukraine of 17 September 2025 No 4603-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text>.

9. Code of Ukraine on Administrative Offenses. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

10. On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine of 23 December 1997 No 776/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

11. On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of 21 June 2018 No 2469-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

12. Zauvazhennia do proiektu Zakonu Ukrainy pro Viiskovoho ombudsmena (reiestratsiinyi № 13266). Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/77e14568-14c6-4c30-98ec-1101ee107996>.

Дата першого надходження статті до видання: 22.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.12.2025